

VIENAN NAISIA TUTKIMASSA

Rajan ja perinteen jäljillä

Katja Hyry

Tämän artikkelin aiheena ovat kokemukseni kenttätöistä tutkimuksessani, jonka aiheena ovat Karjalan pakolaiset. Tarkastelen kirjoituksessani omaa lähestymistapaani, omaa paikkaani tutkimuksen kentässä ja sukupolvien ketjussa. (Vaikutteita tarkasteluun on antanut muiden muassa Aro 1996, 28–29, 288–289.) Artikkelin kirjoittaminen on tuntunut tarpeelliselta monestakin syystä. Tutkimukseni aiheeseen liittyviä teemoja on tutkittu paljon, ja Karjala teemana kietoutuu olennaisesti paitsi kansanrunoudentutkimuksen myös Suomen historiaan. Lisäksi se kietoutuu paitsi tutkimuskohteeni sukhistoriaan myös oman sukuni historiaan: tutkimassani Karjalan pakolaisten yhteisössä oli peräti kaksi isäni Juha Pentikäisen tutkiman Marina Takalon (Pentikäinen 1970; 1978) lasta.

Minun ei ole mahdollista pyristellä vapaaksi näistä kiinnekohdista – folkloristina en voi myöskään tehdä tutkimustyötä ikään kuin niitä ei olisi. Voin kuitenkin yrittää purkaa lähtökohtiani ja kysyä, minkälaisia ne ovat. Harjoitan siis *reflektiivistä paikantamista* paitsi omien myös tutkimukseni sitoumusten suhteen (Fingerroos 2003). Tässä artikkelissa kirjoitan sekä oman Karjalassa ja Suomessa tekemäni kenttätöiden vaiheista ja esiin nousseista kysymyksistä että minun ja isäni eli kahden sukupolven yhteisistä kenttätökokemuksista, joiden aikana tulivat esille erilaiset tutkijankoulutukset ja erilaiset kiinnostuksen kohteet. Pohdin artikkeleissa lähtökohtiamme ja niiden vaikutusta kenttätööhön. Kirjoitan siitä, miten tutkijana koin ja yritin ratkaista kenttätöni aikana nousseita eettisesti vaikeita kysymyksiä. Tekstin lopulla ilmenee, että tutkimustyössäni on kyse myös ristiinpuhuvien elämäkerrallisten totuuksien julkittuomisen etiikasta, vaikka en tässä artikkelissa asiaa eksplisiittisesti pohdikaan.

Artikkelini liikkuu monilla aikatasoilla, joten kirjoitus haastaa lukijan pohtimaan erilaisia tutkimuksen tekemiseen liittyviä kysymyksiä ja ongelmia pikemmin kuin antaa suoria vastauksia. Kerron kenttätöiden vaiheista luvuissa ”Alussa” ja ”Kemistä Kiestiinkin”. Kahden sukupolven erilaisista tutkijankoulutuksista kirjoitan luvuissa ”Tutkijakoulussa 1960-luvulla” ja ”Tutkijakoulussa 1980-luvulla”, ja puran yhteisiä kenttätökokemuksiamme luvuissa ”Kenttätöössä”, ”Kemi 1992” ja ”Kiestinki”.

Luku ”Kertomus rajanylityksestä” valottaa teemaa, joka on noussut yhdeksi väitös-tutkimukseni pääkohteista. Se on myös aihe, jota kertojani käsittelevät hyvin eri tavoin. Kertomuksiin rajanylityksestä tiivistyvät rajanylittäjien kokemukset omasta identiteetistään. Tästä syystä tarkastelen erikseen Olga Salmen, Marina Takalon ja Stepanie Kemovan kertomuksia. Tämä luku kertoo myös tutkimukseni vaikeim-mista eettisistä valinnoista, sillä kertojieni elämänkerralliset totuudet kuvaavat sa-man, kunkin kertojan elämän kannalta ratkaisevan tapahtumasarjan eri tavoin. Tul-kinnan vaikeuksia kuvaavat luvut ”Raja perheessä” sekä ”Tulkinnan vaikeus”.

ALUSSA

Mietin lopputyölleni aihetta talvella 1988–1989. Suunnittelin siirtolaistutkimusta Yhdysvalloissa. Ne kysymykset, joita halusin tutkia, olivat valikoituneet omien elämäkokemusteni pohjalta, sillä olin käynyt amerikkalaista koulua Teksasissa, Kaliforniassa ja Minnesotassa vuosina 1977 ja 1980–1981. Näiltä matkoilta minua jäivät askarruttamaan siirtolaisten ja pakolaisten sopeutumiseen liittyvät kysymyk-set. Mietin sitä, miten ihmiset ylipäättään selviytyvät niin suurien muutosten jäl-keen, uudessa ympäristössä.

Olin itse aloittanut koulun ilman paikallista kielitaitoa ja ystäväystynyt mo-nien pakolaisten ja siirtolaisten kanssa. Halusin tutkia pakolaisuutta osana koko elämää. Minua mietitytti, missä ihmisen koti on. Voiko uuteen ympäristöön sopeu-tua? Minkälaisia vaikutuksia pakolaisuudella tai siirtolaisuudella on koko elämään?

Suunnitelmani muuttuivat, kun Helsingin yliopiston uskontotieteen lai-tokselle tullut vihje Kemin Karjalan pakolaisten yhteisöstä kantautui korviini. Tuol-loin en vielä tiennyt, miten perinteikäs sekä tulkinnoista ja merkityksistä täysi tutkimuskohteeni on. Alussa Vienasta lähteneet karjalaiset kiinnostivatkin minua juuri pakolaisina; halusin tutkia pakolaisuutta elämäkokemuksena.

KEMISTÄ KUESTINKIIN

Toukokuun lopussa 1989 matkustin Ouluun ja aloitin tutkimusmatkani Maakunta-arkistosta. Oulusta jatkoin Kemiin. Vierailin kaikkiaan 22 ensimmäisen ja toisen polven Karjalan pakolaisen luona. Haastattelin heitä, kuuntelin nauhoja, täsmensin kysymyksiäni ja jatkoin kenttätöitä. Kävin ortodoksisessa kirkossa, vierailin pako-laisten Kemin historiaan liittyvissä kohteissa. Haastatelluissani oli sekä luterilaisia että ortodokseja, niin yhteisessä toiminnassa aktiivisia kuin passiivisiakin ihmisiä. Tuolloin he eivät vielä olleet käyneet kotiseudullaan Vienassa. Kenttätöni päättyi saman vuoden heinäkuussa. Jo heinäkuun lopussa lähti ensimmäinen seurue Vie-naan ja kävi salaa muutamien matkalaisten kotikonnuilla.

Yksi haastateltavistani, kemiläinen Olavi Takalo, tapasi Kiestingissä siskonsa Stepanie Kemovan. Olavi ja Stepanie osoittautuivat Marina Takalon eli

isäni hyvin tunteman, tutkiman ja tunnetuksi tekemän vienalaisen naisen lapsiksi. Omassa tutkimusjoukossani Olavi Takalo oli ollut yksi pakolaisista, ja haastattelin häntä hänen *omien kokemustensa vuoksi*, en Marinan poikana. Samana syksynä Olavi Takalo soitti ja kertoi, että hänen siskonsa Kiestingistä on tulossa käymään. Hän pyysi Kemiin paitsi Marina Takaloa tutkineen isäni Juha Pentikäisen myös minut.

Juha oli tästä kutsusta innoissaan, sillä hänelle tarjoutui vihdoin tilaisuus tavata pitkään haastattelemansa Marina Takalon tytär. Minäkin halusin tavata hänet. Niin pakkasimme tavaramme ja lähdimme yhteiselle lyhyelle kenttätymämatkalle. En silloin vielä osannut ajatella, että otimme mukaan paitsi tavaroita myös elämäkokemuksemme ja lähtökohtamme – oman tutkijakoulutuksemme.

Teimme vuosina 1989–1993 yhdessä kaikkiaan neljä kenttätymämatkaa Stepanien luo, kaksi Kemiin ja kaksi Kiestinkiin. Yhden matkan Kemiin tein yksin.(1) Matkat olivat työstä ja kokemuksista rikkaita ja raskaita. Haastattelutilanteissa oli lähes aina läsnä enemmän kuin kaksi ihmistä. Koska kaikki matkat ajoittuivat sukulaisten jälleennäkemisiin, tunnelma oli aina intensiivinen. Matkojemme tuloksia purkaessani olen monta kertaa pysähtynyt miettimään sitä, mitä oikeastaan etsimme ja miksi. Lähestymistapamme olivat ja ovat selvästi erilaiset, mutta miksi. (2) Miten ne ovat muotoutuneet?

*Stepanie kesällä 1997.
Kuva: Olavi Takalo.*

Tutkijakoulussa 1960-luvulla

Toukokuussa 2004 istumme Kansanrunousarkiston Äänitearkiston kellarissa. Pöydällä on pieni nauhuri. Haluan nyt, katsoessani kenttätyökokemuksiamme kauempaa, kysyä Juhan tutkijakoulutuksen lähtökohdista.(3) Yritän saada selville, miksi etsimme selvästi erilaisia aineistoja.

Juha kertoo käyneensä oman koulunsa 1960-luvulla Helsingissä. Hänen tärkeimpiä opettajiaan vuodesta 1959 olivat akateemikko Martti Haavio, professori Matti Kuusi, Kansanrunousarkiston johtaja Jouko Hautala ja hänen amanuenssinsa Lauri Simonsuuri. Vallitsevaa näkemystä hän luonnehtii näin: kansanrunouden ajateltiin jakautuvan perinteenlajeihin ja perinteenlajit olivat yhtä kuin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmassa oleva aineisto. ”Runonlaulajat tulivat näkyviin Kansanrunousarkiston portaalissa ja Kansanrunousarkiston kokoonpanossa. Siellähän oli runonlaulajapatsaita, ja sitten niitä kuvia oli seinillä.” (Haastattelu 19.4.2004.)

Martti Haavioon Juha tutustui opintojensa alkuvaiheessa päästyään Archie Taylorin tulkiksi ja oppaaksi viikon ajaksi. Vierailun aikana hän kävi Haavioiden, Kuusten, Hautaloiden ja Vilkunoiden kodeissa Taylorin kanssa. Teos *Vuimeiset runonlaulajat* (1943) oli hänelle tuttu jo kotoa, samoin monet muut keskeiset teokset. Kunnioittava suhtautuminen runonlaulajiin oli lähtöisin kotoa: äiti Kaino sisaruksineen oli kotoisin Tornionjokilaaksosta, jossa opettajakotia leimasi kansanvalistuksen aate ja ”kalevalainen henki”. (Haastattelu 19.4.2004.)

Juha tapasi Marinan ensimmäisen kerran juuri siksi, että oli kuullut hänen maineestaan runoa laulavana naisena. Keväällä 2004 kysyn: ”Muuttiko ensimmäinen tapaaminen sitä käsitystä, joka sinulla oli runonlaulajista?” Juha vastasi: ”Ei se tapaaminen sitä heti muuttanut, mutta kun se sitten se yhteistyö alkoi niin se muuttui heti. Ensimmäinen ilta oli lähinnä elämys.” Tavattaessa Juha oli hyvin nuori, 20-vuotias. Marina runonlaulajana oli koko matkan uutinen. Juhan arvion mukaan *Vuikkolehdessä* julkaistu artikkeli johti siihen, että Matti Kuusi soitti ylioppilaskodille Vironkadulle ja tarjosi työtä tarinakirjan (4) toimitustyössä. (Haastattelu 19.4.2004.)

Ensimmäinen ristiriita runonlaulajakuvaan syntyi, kun Juha sai selville, että nauhoilta pyyhittää haastattelijoiden kysymykset nauhan säästämiseksi. Juha pyysi, että tästä aineistosta ei poistettaisi keskustelua. Samaan ajankohtaan liittyy myös oivallus siitä, ettei runonlaulaja ole vain runoa ja laulua tuottava henkilö. Marinan Helsingin matkan aikana Juha huomasi, että Marina on paljon muutakin kuin runonlaulaja, että hän hallitsee koko perinnetietouden: ”Sitten minua alkoi kiinnostaa hänen koko elämänsä.” Helsingin matkan yhteydessä Marina tapasi myös Lauri Simonsuuren, Martti Haavion, Pertti Virtarannan ja Erkki Ala-Könnin. Tutkijat kommentoivat Takaloa. Hänen murretaan tai itkijäntaitoaan ei pidetty täydellisenä. (Haastattelu 19.4.2004.)

Näkökulma runonlaulajiin muotoutui edelleen väitöskirjatyön ohessa syntyneiden kansainvälisten kontaktien myötä, joista tärkeimpiä olivat Linda Degh, Carl Herman Tillhagen ja Alan Dundes. Yhden runonlaulajan tutkiminen alkoi näyttää mahdolliselta. Näin alkoi työ, joka kesti kaikkiaan 10 vuotta. Työ päättyi

Marinan kuolemaan vuonna 1970, mutta käynnistyi uudelleen Stepanien tapaamisesta marraskuussa 1989.

Tutkijakoulussa 1980-luvulla

Omasta tutkijakoulutuksestani 1980-luvun lopulla on vielä melko vähän aikaa, joten saatuja vaikutteita ja ajan ilmapiiriä on vaikea arvioida. Omia kansanrunouden tutkimuksen opettajiani olivat Leea Virtanen, Satu Apo ja Lauri Harvilahti. Leea Virtanen johdatti 1980-luvun lopun opiskelijoita nykyperinteen pariin ja korosti hyvän aineistontuntemuksen merkitystä. Hän vei meidät myös konkreettisesti elävän perinteen pariin kouluun ja osoitti, että erilaiset perinteet elävät ja voivat hyvin. Satu Apo suhtautui avoimesti ja kannustavasti erilaisiin tutkimustapoihin ja johdatti teoksissaan struktuurianalyysin ja naistutkimuksen pariin. Lauri Harvilahden ”Perinteen nykysuuntauksia” -kurssilla tutustuimme muiden muassa performanssi-analyysiin.

Käsitys Karjalan laulajista, tai laulajista ylipäätään, oli 1980-luvun lopulla elävä ja muuttumassa. Kalevalaista kansanrunoutta sinänsä tutkittiin hyvin vähän. Lotte Tarkan liseniaatintyön *Epiikan maailma. Vienalaiskylän runokulttuuri symbolisena systeeminä* (1990) tarkastustilaisuudessa vuonna 1990 Matti Kuusi toi esiin ilonsa siitä, että sentään joku on vielä kalevalaisesta kansanrunoudesta kiinnostunut. Mahdollisia aiheita, lähestymistapoja ja tutkimusmenetelmiä tuntui olevan hämmäntävän paljon. Silloisiin tenttivaatimuksiin kuuluivat myös Juhan Marina Takaloa koskevat tutkimukset (1970; 1978).

Itse en muista tavanneeni Marinaa koskaan. Minulla on kuitenkin Marinan hautajaisissa otettu valokuva, jossa säntään karkuun haudalla seisovien vanhempieni luota. Olin silloin 2-vuotias. Olen myös kuunnellut Marinan ääntä Kansanrunousarkiston nauhoilta. Äänestä voi päätellä, että hän oli karismaattinen ja vahva nainen. Olen lukenut hänen kertomuksiaan ja laulujaan. Tunsin myös koskettavan runon muurahaisista, joka oikeastaan kertoi Marinan vaiheista. Tiesin, että Marina oli joutunut jättämään tyttärensä Karjalaan ja että tämä oli ollut hänen suuri surunsa. Vastaavasti tärkeä kohokohta Marinan elämässä oli ollut Stepanien tapaaminen Petroskoissa vuonna 1965.

Itse en aikonut ryhtyä ”Takalo-tutkijaksi toisessa polvessa” vaan jatkaa omaa pakolaistutkimustani. Kentällä kuitenkin havaitsin, että tulin joskus nimetyksi vielä kaukaisemman työtoverini mukaan ”Lönnrotiksi”. En voinut sille mitään, että kentällä ennen kulkeneet vaikuttivat omaan työhöni paitsi lukemieni teosten ja saamani koulutuksen kautta myös haastateltujeni mielikuvissa. Tässä vaiheessa minua kiinnostivat eniten elämänhistorialliset aineistot ja toisaalta perinteen merkitys elämässä.

Kemissä marraskuussa 1989 oli minunkin edessäni kuitenkin Karjalan laulaja – ja vieressä pitkään tämän laulajan äidin kanssa tutkimustyötä tehnyt tutkija. Kohtaamistilanne ei ollut aivan yksinkertainen, kenellekään meistä. Haastateltavamme oli valvonut edellisen yön. Itse olin hyvin tietoinen Marina Takaloon liittyvistä seikoista – ja toisaalta oman *Viimeiset runonlaulajani* (Haavio 1943) lukenut.

Marina Takalon hautajaiset 30.7.1970. Haudalla Elina ja Juha Pentikäinen, kuvassa vasemmalla kirjoittaja.

Kenttätyössä

Miten erilaiset lähtökohtamme näkyivät tuolloin ja muissa haastattelutilanteissa? Vastaukseni on: Monella tavalla. Marina Takalon perinteen tuntemus sai Juhana tarkistamaan, tunteeko tytär samaa perinnettä. Välillä minusta tuntui, että sekä minä että Stepanie olimme lukeneet huonosti läksymme. Marinan – tai Juhana – vienalaisen perinteen tuntemukselle emme pärjänneetkään. Minä en ollenkaan, mutta vienalaisen kulttuurin murroksen myötä olivat monet sen piirteet Stepaniellekin vain etäisesti tuttuja. Hyvä esimerkki unohtuneesta perinteestä on hääperinne.

Kiinnitin huomiota myös siihen, että Juha oli aina kiinnostunut toisinoista. Hän pyysi Stepanieta laulamaan yhä uudestaan samoja lauluja eri tilanteissa. Häntä ei lannistanut edes Stepanien väsynyt kommentti ”Johan te sen saitte!” On kyllä totta, että näissä uusinoissa tuli esille vaihtelua. Itse en kuitenkaan nähnyt niiden merkitystä samalla tavalla.

Erilaisen tutkijakoulutuksen – tai haastattelun ajankohdan – merkityksen huomasin myös kuunnellessani arkistonauhaa Marina Takalon varhaisesta, mahdollisesti ensimmäisestä haastattelusta. Nauhalla Marina kertoi pakomatkastaan Vienasta Suomeen helmikuussa 1922. Minusta tuntui oudolta, että Juhalle tuli edes mieleen kysyä, lauloiko Marina pakomatalla. Myös *Vapaa Karjala* -lehdessä (Vapaa Karjala 16.3.1922) pakolaisten vaiheista raportoiva Armas Holmio mainitsee tämän seikan: ”Koko usean sadan kilometrin matkallani en kertaakaan – yhtä ainoata aivan erikoisluontoista poikkeusta lukuun ottamatta – kuullut pakolaisten laulavan.” On kiinnostavaa, että laulajaheimon oletettiin laulavan myös tällaisessa elämäntilanteessa: omaisuus repussa, tien päällä pakkasessa.

Ensimmäisessä kenttätyötilanteessa roolimme eivät olleet kovin täsmentyneet. Juha kyseli Marinaan liittyviä asioita, tarkensi Marinan kertomaa, kyseli Stepanien elämäntarinaa. Itse en aina tiennyt kenestä tai mistä on puhe. Itse olin kiinnostunut niistä Stepanien vaiheista, jotka sivusivat omia haastateltujani. Oli hämmentävää havaita, että tämä ihminen todella pystyi kertomaan meille siitä, mitä ylittämättömältä tuntuneen rajan takana oli tapahtunut. Rajan takaiset asiat olivat edessämme, kysymystemme ulottuvissa. Luulen, että tutkija pääsee hyvin harvoin todistamaan kertojiansa (5) historiakuvan muuttumista silmiensä edessä näin konkreettisesti.

Olen jälkeenpäin miettinyt sitä, vahvistiko rajan sulkeutuminen myyttiä viimeisistä runonlaulajista. Suomalaisten näkökulmasta heille oli olemassa valmis rooli, jolla oli ollut merkittävä tehtävä oman kulttuurimme rakentumisessa 1800-luvulta alkaen. Mitä kaikki nämä naiset olisivat puhuneet, jos ”arkistokone” (Vrt. Lehtipuro 2003) olisi suuntautunut toisin? Haastattelijoina meillä molemmilla oli takanamme työ osana ”arkistokonetta”. Muistan, miten järkyttynyt olin, kun huomasin, että ikivanhalta vaikuttava nahkakantinen nide oli nuoren isäni järjestämä. Juuri hän oli merkinnyt sivujen reunaan perinteenlajit. Samaa työtä tein itse Kansanrunousarkistossa vuonna 1991 erään uuden kilpailuaineiston parissa. Järjestelmä ei ollut vuosikymmenten aikana muuttunut, vain tekijät vaihtuivat. Ja mitä me järjestimme? Miten tavoitettavissa olivat ne elämät ja hetket, joita näihin niteisiin oli tallentunut?

Nauhoja purkaessani ja seuraavaa Vienaan suuntautuvaa haastattelumatkaa suunnitellessani kysymykset Karjalan laulajista ja perinteen merkityksestä heidän elämässään nousivat taas mieleeni.

KEMI 1992

Stepanie vieraili Kemissä uudestaan vuonna 1992, ja olin mukana häntä tapaamassa. Vierailun aikana häntä haastateltiin paikallisradioon sekä *Kotimaa*-lehteen. Hän myös lauloi toimittajille, ja näissä viestimissä hänet esiteltiinkin runonlaulajana. Samoihin aikoihin Kemiin nimettiin katu hänen äitinsä mukaan: ”Marina Takalon katu”. Marinalle kiinnitettiin komea reliefi Kemin kaupunginkirjastoon. Tuntui, että mielikuva haaviolaisista viimeisistä runonlaulajista ja heidän merkityksestään suomalaiselle kulttuurille eli ja voi edelleen hyvin.

Kemissä Stepanie kävi katsomassa reliefiä. Hän kävi myös äitinsä haudalla ja polvistui siinä. Kuten äitinsä, Stepaniekaan ei osannut lukea eikä kirjoittaa. Hän oli kuitenkin pidellyt kädessään isäni vuonna 1971 kirjoittamaa *Marina Takalon uskonto* -teosta, ja hänelle oli luettu sieltä otteita. Oletettavasti Stepanie oli katsellut kirjan kuvat ja kuullut äitinsä elämäntarinan.

Ohituksia -teoksessaan (1985) Matti Kuusi toteaa, että jokaisella kansanrunudentutkijalla on oma viimeinen runonlaulajansa. Minusta tuntuu, että Marina Takalon ja Juha Pentikäisen suhde oli kahden kauppa, jossa molemmat asettuivat omaan rooliinsa. Tutkija sai tutkimuksensa ja Marinakin tuntui viihtyvän omassa roolissaan. Hän näytti asettuneen viimeiseksi runonlaulajaksi mielellään, koska teh-

tävä toi hänelle statusta ja elämän viimeisiin vuosiin tarkoitusta. (Pentikäinen 2003.) Marina oli ”viimeinen heleä helähdys Kalevalan laulumailta”, ja sitä hän oli mielellään. (Haastattelu 19.4.2004.) Juha, monien Kalevala-juhlien puhuja, ja Marina, monien Kalevala-juhlien esiintyjä, astuivat yhdessä julkisuuden rajan yli ja täyttivät ne paikat, joita oli tarjolla.

Stepanie Kemovan kohdalla roolinotto oli ongelmallisempi. Tullessaan Suomeen hänelle oli edelleen tarjolla rooli viimeisenä runonlaulajana. Hän kyllä lauloi ja kertoi sanaparsia. Kaikkein tärkeintä hänelle oli kuitenkin päästä kertomaan omasta elämästään. Hän halusi kertoa elämästään itse, koska koki, ettei äidin kuvaus hänen vaiheistaan ollut oikea. Raja oli vienyt hänen mahdollisuutensa vaikuttaa äidin tulkintaan. Raja oli sulkeutuessaan sulkenut myös äidin kertomuksen. Sitten se painettiin kirjaan. Äidin tulkinta päättyi Suomessa julkaistun kirjan sivuille, eittämättä osaksi historiankirjoitusta.

1980-luvun lopulla kertomuksen kohde sitten tuli Suomeen ja kertoi tuon pakokertomuksen omalta kannaltaan.

KIESTINKI

Päysin ensimmäistä kertaa Vienaan kesällä 1991. Saimme Juhan kanssa tutkimusviisumin muutamaksi päiväksi. Matkalle lähti mukaan Olavi Takalo (6) ja oppaaksi Pekka Zaikov (7). Matka oli monella tapaa suuri elämys. Matkan tekeminen oli sellaista kuin se Vienassa on: hyvin vaihtelevaa, usein vaikeaa ja unohtumatonta. Kiestingistä löytyi pikkuinen talo Tuoppajärven rannalta. Siskon ja veljen jälleennäkeminen oli riemu, jota saimme olla jälleen todistamassa. Tutkimuksen tekeminen tuntui välillä erityisen vaikealta. Voiko millään tutkijanetiikalla perustella sisarusten tapaamisen häiritsemistä? Jotenkin se kuitenkin sujui, ne muutama hätäiset päivät.

Tällä matkalla kuvani Stepaniesta täydentyi, ja Juha haastatteli häntä omalta kannaltaan. Stephanie kertoi elämästään, lauloi, kuvaili omia erityisiä kokemuksiaan. Osoittautui, että hän oli taitava kertoja, jonka mielilajia olivat omaelämäkerralliset, jostakin merkityksellisestä elämänvaiheesta kertovat sankari- tai selviytymistarinat. (Tarkemmin Hyry 1994.) Stephanie oli omassa yhteisössään parantaja, johon turvauduttiin sekä eläimien että ihmisten sairastuessa. Stepanian kylässä ei ollut kirkkoa ja sairaalakin oli kaukana. Hän kävi kyllä sairaalassakin, mutta vain silloin kun katsoi sen tarpeelliseksi. Hän arvioi itse nämä tarpeet omilla parantajan taidoillaan. Kädestä poistettiin märkää sairaalassa, ja se kyllä auttoi, koska ennen lähtöään Stephanie oli käynyt rannassa, josta sairaus oli alun perin tarttunut, ja sanonut siellä parantavat sanansa. Minulle Stephanie alkoi nousta osaksi tutkimustani, tekeillä olevan lisensiaatintyöni yhdeksi päähenkilöksi.

KERTOMUS RAJAN YLITYKSESTÄ

Yksi Stepanien elämän ydinkertomuksista on kertomus rajan ylityksestä alkutalvesta 1922. Kertomus on kiinnostava. Stepanie kertoi rajan ylityksestään tavatesamme sekä Kemissä että Kiestingissä. Hänen kertomuksensa on yksi oman tutkimukseni avainkertomuksista.

Samasta matkasta ovat toisessa yhteydessä ja omista näkökulmistaan keroneet samassa saattueessa matkanneet Marina Takalo ja lisensiaatintyöni toinen päähenkilö Olga Salmi. Kaikki he kulkivat tuon matkan helmikuisilla paukkupakkasilla samassa pitkässä saattueessa yhdessä muiden naisten, lasten, kotieläinten ja vanhojen miesten kanssa. Tuo matka oli kaikkien kolmen naisen elämässä ratkaiseva. Rajaa ylittäessään he tulivat ratkaiseeksi tulevan elämänsä suunnan. Kaikki he pakenivat talvitietä pitkin Kuusamon suuntaan. Lapset, tuolloin 12- ja 10-vuotiaat Oljona (Olga) ja Stepanie, olivat vielä tällä matkalla osa perheitään. Seuraavien kuukausien aikana tilanne muuttui. Stepanien vaari haki hänet takaisin kotiin. Oljonan perhe matkasi kotikylään Oljonan jäädessä piiksi Suomen puolelle. Kukaan ei osannut olettaa, että 1500-luvulta auki ollut raja todella sulkeutuisi. Mutta se sulkeutui.

Rajaa kyllä ylitettiin vielä jonkun aikaa salaa, Marinakin kävi kotonaan. Mutta tilanne ei muuttunut. Stepaniesta ja Oljonasta oli tullut rajaorpoja. Marinasta oli tullut rajaemo, jonka äitiys jakautui rajan molemmille puolille. Yksi lapsista, Stepanie, jäi lopullisesti Vienaan. Tarina ei ole mitenkään poikkeuksellinen, sillä moni perhe jakautui. Oli miehiä, ”rajaleskiä”, joilla oli vaimo ja lapset molemmilla puolilla.

Omassa tutkimusaineistossani pakomatkan kuvaajat edustavat kahta eri sukupolvea. Paetessaan he olivat joko lapsia tai vanhempia. Lapsina paenneet kertojat, sekä miehet että naiset, kuvasivat pakomatkaansa samaan tapaan lapsina. Heidän näkökulmansa oli lapsen. He katselivat tapahtumia matalalta. Kertomuksista ilmenee, että he eivät yleensä tehneet päätöksiä vaan kulkivat aikuisten mukana. Aikuisina paenneiden näkökulma on toisenlainen: he ovat päätösten tekijöitä ja vastuunkantajia; he ottavat, kantavat, soutavat, kulkevat – tekevät. Lapsia sitä vastoin kuljetetaan, kannetaan, viedään. He ovat tekemisen kohteena ja osallistuvat tekemiseen voimiensa mukaan, kehotuksen saatuaan.

Olen kuullut näitä ylityskertomuksia kerrottavan monella äänensävyllä. Usein kertomukset ovat melko karuja ja pelkistettyjä. Tapahtumien kulusta kerrotaan, mutta tapahtumasarjan arviointiin kiinnitetään vähemmän huomiota. Kertomuksissa tulee esille aistimuksia, välähdyksiä koetusta, matkantekovälineitä, pieniä muistikuvia. Tässä kertomusten joukossa Marinan, Olgan ja Stepanien kertomukset erottuvat, sillä heidän kuvauksensa ovat yksityiskohtaisia ja eloisia. He ovat työstäneet kokemaansa ja käsitelleet sitä lauluin, runoin ja kirjoituksin. Erityisen poikkeuksellisia kertomukset ovat siksi, että ne kuvaavat samaa pakomatkaa kolmesta erilaisesta näkökulmasta. Kaikkien pakokertomusten joukossa tämä on todella harvinaista.

Pakolais luettelo

Kesäkuun Alkupuoliskolla luovutusta Siviilisiuna joko puolesta

<i>Nimi ja sukunimi</i>	<i>Alk.</i>	<i>Siuna.</i>	<i>Alk.</i>	<i>Siuna.</i>	<i>Kyli jäseni</i>
<i>Jelassi Kumpu</i>	1	-	-	-	<i>Oulung K 14</i>
<i>Viisasa Nikulin</i>	1	46			" " "
<i>Alsti "</i>			+	36	" " "
<i>Olona "</i>				13	" " "
<i>Masini "</i>				9	" " "
<i>Joukoria . . .</i>				3	" " "
<i>Jokkari . . .</i>		2			" " "
<i>Taali Syytyne "</i>		1			" " "
<i>Wakeli Ohtonen</i>	1				" " "
<i>Konttinenpoff</i>		14			" " "
<i>Ohlari</i>			1	10	" " "
<i>Amies "</i>				3	" " "
<i>Joni Paali Syytyne</i>			<i>Siuna</i>		" " "
<i>Ohjani</i>			1		" " "
<i>Kalle Jokela</i>			1	60	<i>Uhtua K 14</i>
<i>Juhani Kuroi</i>	1		7		<i>Oulung Et. m. j. k. h. t.</i>
<i>Wetala</i>			1		" " "
<i>Jouko Harkkio</i>			1		" " "
<i>Sini . . .</i>			1		" " "
<i>Hetasa Kerkko</i>			1		" " "
<i>Jepponen Karskoff</i>	1	67			" " "
<i>Ohkari</i>			1	28	" " "
<i>Matias</i>				12	" " "
<i>Tiina Syytyne</i>		8			" " "
<i>Sini</i>				2	" " "
<i>Maria Paali Syytyne</i>				1	" " "
<i>Hatalla Karskoff</i>					" " "
<i>Joni</i>					" " "
<i>Wimina</i> } 1-7					" " "
<i>Matti</i> }					" " "
<i>Abbe Karskoff</i>	1				" " "
<i>Tarho</i>	1				" " "
<i>Sergii</i>	1				" " "
<i>Huolani</i>	1				" " "
<i>Syytyne</i>					" " "
<i>Wakeli</i>					" " "

Rajaviranomaisten paperi, jossa luetteloidaan pakolaisia. Kyseessä on viimeinen ja ehkä ainoa dokumentti, jossa Olga mainitaan perheensä kanssa. Kuva: KA/VPAK.

Olga Salmen kertomus

Olga Salmi on paitsi kertonut myös kirjoittanut omasta pakomatkastaan. Olga kirjoituksia on julkaistu monissa omakustanteissa. Hän on kertonut pakomatkastaan monien tapaamistemme aikana. Olga pakomatka poikkeaa Marinan ja Stepanien pakomatkasta siinä, että hänet lähetettiin kotikylästä toisen tytön kanssa viemään viestiä Suomen puolelle Siikalaiseen. Tytöt hihtivät rajan yli ja kertoivat tutussa talossa viestinsä: kotikylässä ei ole venäläisiä eikä suomalaisia sotilaita. Tytöt yöpyivät talossa ja lähtivät aamulla kotimatalle. Matkalla heidän korviinsa alkoi kantautua lapsen itkua, koirien haukkumista ja lehmien ammumista.

Sitte niitä alko tulla, naiset veti kelkoilla lapsia ja tuota, niillä oli vähän vaatteita. Mitä ne nyt oli kääriänyt niihin matkaan, nuita niitä kun oli niitä vällyjä, lammasnahkavällyjä. Ja lapsia oli, niillä ei ollu kenkiäkään eikä ollu puolillakkaan kenkiä. Ja toiset oli sukatkin tippunu jo jaloista ja oli tulipalopakkanen. Mä en tiää missä välissä rajavartioston sotilaat oli saaneet tietää sen homman kun ne tuota niin tulivat sitten ja niillä oli sitten isot bäkät heiniä jobonka sullovat ne lapset heinäbäkeihin sitte sinne heinien sekekaan [...] Sitte tuli tuo Marina Takalo vastaan ja me hyvästeltiin niitä kaikki ihmisiä. Me luultiin että me palataan kotia. Ni tuota Marina tuli ja sano että äitiski siellä tulee. Ja äiti tuli, veti niitä toisia kelkassa ja äiti oli viimesillään raskaana ja se sitte synnytti täällä Suomen puolella sen yhen lapsen sitte kaben viikon kuluttua. Ne sitte siinä Siikalaisessa ajan kanssa jakovat niitä pakolaisia paikasta toiseen. Sitte me oltiin siinä Kuusamossa, meitä sijoitettiin Uusitaloon ja sielläkin oli monta perhettä siellä Uusitalossa. (OS 2/1:9–10.)

Olga Salmi kertoi vanhempiansa lähdöstä: ”Sitte vanhempani lähtivät tuota niin ku elokuussa, ja isä kävi hakemassa mua, että jos minä haluan lähteä, ni voin ni mää saan lähteä, mutta jos minä en halua ni, jos haluan, ni voin jäähäkin sinne ja tuota. Ni hän sitte hakee, ku tuota se oli sentään aika lähellä rajaa, että jos ikävä tulee, ni hän hakee sitte.” (OS 2/1:12–14.) Silloin luvattiin, että karjalaiset saavat palata ja pääsevät koteihinsa asumaan.

Ni he lähtivät sen takia että vanhin veliki oli siellä Venäjän puolella. Se oli bevosen matkassa, kun venäläiset sotilaat olivat vieneet meiltä bevosen [...] Ni he varmaan halusi sen takia lähteä sitte, mutta minä jäin sitte siihen taloon vaikka minun ois tietenki tehny mieli sanoa että minä en halua jäähä, mutta mää vaan jostakin syystä en sanonu. Sitte se meniki, se raja sulkeutu, eikä minkäänäköstä viestiä saanu, ei ollu minkäänlaista yhteyttä eikä kirjeet kulkenut eikä mitkään. Se oli kerta kaikkiaan lukossa. (OS 2/1:12–14.)

Kaikki yhteydenpito katkesi tähän vuosikymmeniksi. Vanhempiensa Olga ei saanut koskaan yhteyttä.

Marina Takalon kertomus

Marina Takalon uskonnossa (1971) Marina kertoo oman pakomatkinsa alusta näin:

Juuri tuli Onttoni Vaselei (Porotkin) kotiin, sanoi: ”Se on sillä mallilla asia, että siviilit edessä peräytyvät, sotilaat perässä, kaikki Suomeen painuvat.” Hän kysyi minulta vielä: ”Lähdetkö sinä?” – Minä itkemään: ”Mihin minä lapset jätän?” – ”Lapsia ei pidä jättää. Jos lähdet, niin lasten kanssa lähdet!” – Menin kotiin. En ajatellut, lähdenkö vai en, mutta rupesin suoriutumaan ja lapsia pukemaan, ja niin me lähdimme. Yhden panin kelkkaan, turkin ja viltin suojaksi. Neljä leipää oli ja kaksi rieskaa, ne panin säkkeihin. Sitten tulitikut, sukkatikut, kahden litran kattila, emalikulppi, kirves, turkki ja viltti tytön suojaksi. Siinä lähti koti ja korvakset, lehmä oli nuori, kolme lammasta. Ne jäivät navettaan, ja siellä nytkin ovat. (Pentikäinen 1971, 102.)

Marinan haastattelusta käy ilmi myös päivä, 6. helmikuuta vuonna 1922. Varsinaisesta pakomatkestä kotikylästä Suomen puolelle Marina ei puhu mutta jatkaa: ”Tulimme Uuteentaloon tuonne ja siinä meillä muonitus annettiin. Me siinä asuttiin joku kuukausi.” Marinan kertomuksissa painopiste on selviytymisessä ja elannon hankkimisessa perheelle. Oman osansa kerronnasta saa myös pieni poika, joka syntyi 7. heinäkuuta 1922 kaksi hammasta suussa ja kuoli vain vuorokauden ikäisenä. Kertomus pakomatalla koetusta synnytyksestä ja sen jälkeisistä päivistä on osa pakokertomusta. Vieläpä kertomus, jolla on mallinsa ihmiskunnan suurissa kertomuksissa.

Tyttärestaan Stepaniesta Marina toteaa: ”Siinä kun Aksolaisessa asumma, isä kulki meillä salateitse ja siitä vei mejän tytön, pyyti velimiehen lasta hoitamah nuotantetoajaksi, ja myö antoma, että hän tuo – siitä se tyttö jäi sinne.” Marina tapasi tyttärensä vielä käydessään Taavossa kesällä 1922, mutta; ”En minä ottan tyttö, kuka sen maalimassa usko silloseh aikah, että myö olemma ikänä maanpakolaisena. Ja kymmennellä ollessa minä olen eronnun siitä työstä.” (TKU 66/38:2.)

Stepanie Kemovan kertomus

Stepanie kertoi ensimmäisen todellisen rajauutisen aloittaessaan elämäkertansa kertomisen Kemissä syksyllä 1989: ”Mie isän ja äitin keralla en ole asunu kuin puolen vuotta. Kuusi kuukautta vanhana Hilippä-tiätä otti. Sen verran olen äitiä imenyt kun kuusi kuukautta. Sen verran pääsin ymmärtämään, mitä on äitin maito. Minä jos olisin osannut kirjoittaa, minä olisin tämän lyhyen elämäkertani jo aikoja kirjottanut. Ei ole puskevalla lehmällä sarvia.” (SK 1/129.) Nämä vaiheet olivat yllätys paitsi Juha Pentikäiselle myös veljelle Olavi Takalolle, joka kuuli niistä ensimmäistä kertaa tässä haastattelussa.

Huomattavasti dramaattisemman kuvauksen tapahtumien kulusta saivat kuulla tutkijat Nina Lavonen ja Sanrda Stepanova vieraillessaan Kiestingissä vuonna 1990. Tämä kuvaus oli kertomus, jossa *tiätä* (äidin veli) ajaa hevosella meren rannalta ja poimii tytön sängyn alta, jonne oma äiti on hänet jättänyt. Tiätä käärii tytön vaatteisiin, vie rekeen, ajaa kymmenen kilometriä Taavoon. Jättää hevosen pihalle ja kantaa lapsen pirttiin *ämmölle* ja sanoo: ”Kolmetoista olet omias kasvattanu, tässä on neljästoista.” (SK 5/57.) Stepanien mukaan hän oli 4-vuotias käydessään seuraavan kerran kotona. Äiti ei käynyt etsimässä.

Stepanie joutui pakomatalle vahingossa. Pakomatkan alkaessa hän oli kertomansa mukaan kylässä vanhempiensa luona. Stepanien viimeiset muistot omasta perheestä ovat tältä matkalta. Lähdön hetkellä Stepanie piiloutui navettaan, mutta joutui sieltä kuitenkin mukaan. Matkalla hänen tehtävänään oli vetää lehmää, koska hän oli vanhin. Kertomuksessaan Stepanie kuljettaa eläintä oman kohtalonsa rinnalla: ”Menimmä Siikalaiseen. Siitä mie en ole selvillä että mihin ne lehmät, ken vei mennessään, vissiin ne mihin huoneeseen. Tuotih oikein paljo olkie pirttiin, niihin olkien päällä me nukuimme. En muista olimmako me siinä viikon päivät vai enemmän, lehmä se tapettiin meiltä toisena päivänä.” Stepanie myös kuvailee matkan vaihteita, asumista eri paikoissa ja toteaa: ”Aksolaisesta mitä lienöö lautoa isä sahasi, niitä mie muistelen, no hänen hyvitystä mie en muista. Silittikö hän minua, sivaltikö hän minua, en muista.” (SK 6/43.)

Stepanie arveli, että kaikki muut perheet tulivat keväällä takaisin kotiin. Vain hänen oma perheensä jäi Suomeen. Stepanie ikävöi kovasti kotiin. Hän kuvaillee ikäväänsä kertomalla, miten kuvitteli, missä mummon rukki seisoo, missä hän kutoi sukkaa, missä on hänen sänkynsä, missä hän itse nukkuu. Vaari kävi hakemassa Stepanien kotiin. Vaari kertoi vanhemmille aikeistaan, ja Stepanie ilmoitti lähtevänsä hänen mukaansa: ”Siinäki ei sanon isä eikä äiti jotta hyö ei annetah tyttöä kun on raja kiinni jo.” (SK 6/45.) Tämä oli Stepanielle vaikea muisto. Hänestä tuntui, että hän oli liikaa omassa perheessään.

Stepanie oli tietoinen siitä, mitä hänen äitinsä oli näistä vaihteista kertonut *Marina Takalon uskonto* -teoksessa. Nina Lavoselle ja Sandra Stepanovalle hän sanoikin: ”Siellä hän kirjassa monta kirjottua niin, jotta niitä ei ole ei mailla ei halmehilla. Jos vain mie mahtasin sen lukea ni mie joka kohan muistasin ainaki siihe saahan kun oli se Karjalan kapina”. (SK 5/58.) Stepanie oli myös tietoinen Marinan asemasta arvostettuna runonlaulajana, mutta katseli kaikkea sitä etäältä, lähtemättä mukaan. Tämä asenne tuli esille vieraillessamme Marinan monumenttien luona Kemissä ja myös käymissämme keskusteluissa. Voidakseen ottaa kantaa äitinsä tulkintaan yhdessä koetuista vaihteista hänen piti ylittää kaksi rajaa: ensin maantieteellinen raja, sitten ei-kirjallisen ja kirjalliseen muotoon muokatun ja julkaistun puheen raja. Tässä mielessä Stepanielle oli erityisen tärkeää saada kertoa oma tarinansa niin Takalo-kirjan kirjoittajalle kuin omille sukulaisillekin.

Sinänsä näkökulmien erilaisuus on tyypillistä paitsi rajoihin liittyville kertomuksille myös niille suurille kertomuksille, joilla rajojen olemassaoloa ja historiallista oikeutusta tai oikeudettomuutta perustellaan. (Ks. Paasi 2002, 161–162.)

RAJA PERHEESSÄ

Edessäni on kolme toisiinsa limittyvää kertomusta, jotka kertovat samasta tapahtumasarjasta mutta eri tavoin. Miten kaikki siis tapahtui? Hyvin kuvaavia ovat Marinan ja Stepanien kertomukset tapaamisestaan Petroskoissa vuonna 1965. Molemmat kuvaavat tapaamista yksityiskohtaisesti mutta keskittyvät erilaisiin asioihin. Molemmat kertovat, mitä toiselle antoivat. Kumpikaan ei kerro, mitä itse sai. Stepanie vei Marinalle kalakukkoa ja juotavaa. Marina Stepanielle koko joukon vaatteita ja muita tarvikkeita.

Keskustelu kosketteli myös äidin ja tyttären eroon johtaneita syitä. Stepanie kertoo: ”Hän koetti miulle valitella, jotta Ville-setä se on siinä viärä, että me olemme eroh. Mie sanon ei mamma. Ville-setä siin ei ole yhtään viärä. A mikä? Meän, mie sanon, onni. Meill on niin kerran Jumala laittanu syntymätilalla, että myö emme voi siun keralla yhdessä talossa elöä, ni meän täyty näin elöä. No niin se voi olla, sen hän vastasi minulle. Ja niin se on.” (SK 1/77.) Tästä keskustelusta Marina ei kerro mitään. Selittäessään matkalla laatimaansa biografista runoiaan hän totesi vain: ”Lähdin kukkaa etsimään. Kukan kohtasin, kun tyttöni kohtasin, mutta hän oli kuihtunut, lehdet kellastuneet, kukat kuihtuneet. Hän oli vanha.” Itse runossa hän totesi eron syistä näin: ”Kukka putosi korista, veräjä vierähti kiinni, minä kurkotin, pyysin kukkoa, en soanu, kaihoten kaipasin, itkien etsin monta vuotta.” (Pentikäinen 1971, 95.)

On kiinnostavaa, että tässä tilanteessa Stepanie alkoi opettaa äitiään juuri samoilla sanoilla, joita Marina itse käytti omassa mielisadussaan, jota oli kertonut Suomen puolella. Marina ehti kertoa sadun haastattelijalleen viisi kertaa. Sadussa on sanat: ”Sinulle on syntymätilalla nämä kaikki reissut määrätty.” (Ks. Pentikäinen 1971, 339–340.)

Rajan jakama perhe. Tämä valokuva on Olavi Takalon kodin seinällä. Vasemmassa yläreunassa on rajan taakse jäänyt Stepanie, jonka kuva on liimattu mukaan. Kuva: Katja Hyry.

Äiti ja tytär käsittelivät kokemaansa myös lauluin. Marinalle omasta elämästä kertova merkitsevin laulu oli ”Ryöstettyjen neitojen laulu”. Tämä laulu on runoasuinen vainolaistarina, jossa kaksi sisarta ryöstetään Venäjälle. He onnistuvat viestimään kehtolaulujen avulla pakoaikeistaan ja pääsevät lopulta karkaamaan. Stepanielle tärkein oli laulu ”Lunastettava neito” eli ”Anni tyttö, ainut tyttö”. Stepanie koki laulun kertovan suoraan omasta elämästään. Laulussa Anni tyttö on vankina ”venäläisen veneessä, karjalaisen karpastossa”. (SK1/50.) Tyttö pyytää vuorotellen kaikkia läheisiään lunastamaan itsensä. Kukaan ei suostu luopumaan mistään omastaan lunastaakseen hänet. Vasta ämmö suostuu luopumaan parhaasta lehmästään ja lunastaa tytön.

Sekä Marina että Stepanie löysivät rajaseudun perinteestä omaa kohtaloaan kuvaavia lauluja. He löysivät kokemalleen sanat ja toisaalta tiesivät, että näin on koettu ennenkin. Olga ei näitä lauluja muistanut, mutta hän kuvaili kokemaansa kirjoittamalla, opittuaan taidon pakolaiskoulussa. Hän myös sepitti runoja karjalaksi ja ylitti rajaa kirjoittamalla lähettämättä jääneitä kirjeitä vanhemmilleen ja sisaruksilleen. Näin rajaseudun perinne tarjosi muuttuneissakin olosuhteissa monia mahdollisuuksia paitsi kokemusten käsittelemiseen myös rajan ylittämiseen. Pertti Virtaranta kertoo, että Kuivajärvellä välitettiin rajan sulkeutumisen jälkeen uutisia itkusanoilla Vuokinsalmella samalla kun huhuttiin karjaa tai oltiin nuotalla. Näitä sanoja eivät venäläiset rajamiehet ymmärtäneet. (Virtaranta 1992, 110–111.) Kanssakäymisen malli on hyvin vanha, ja se kumpuaa suoraan rajaseudun perinteestä.

TULKINNAN VAIKEUS

Artikkelissaan *Maailmojen rajoilla* (2003) Anna-Leena Siikala ja Oleg Uljasev toteavat: ”Eksoottisia tai kaihomielisiä kuvauksia hanteista, saamelaisista, karjalaisista tai muista sukukieliä puhuvista kansoista ei tarvita. Heidät on nähtävä tänä päivänä elämäänsä elävinä ja sen vaikeuksissa omaan kulttuuriperintöönsä turvaavina ihmisinä. Muuttuvaa yhteiskuntaa joutuu tarkastelemaan tilanteissa, joissa mitä erilaisimmat asiat ovat yhtä aikaa läsnä. Ne muodostavat kokonaisuuden, kentän, jossa maailmat virtaavat toisiinsa, sekoittuvat, sulautuvat ja muuntuvat. Tämä tapahtuu kuitenkin eri paikoissa eri tavoin ja eri tahtiin. Kenttätutkijan etikkaan kuuluu kulttuuri-ilmiöiden ja arvomaailmojen monikerroksisuuden mielessä pitäminen. Traditiot elävät, mutta toisenlaisina ja toisin ehdoin kuin ennen.” (Siikala & Uljasev 2003, 146.)

Karjalan laulajien tutkiminen vuosikymmenien jatkumolla osoittaa sen, että traditiot elävät. Tradition muuttuminen on helppo havaita ja todentaa. Moni asia jää kuitenkin arvoitukseksi, koska tutkimisen traditiot ovat muuttuneet. Kansanrunousarkisto on omalta osaltaan, yhteisrintamassa monien muiden instituutioiden kanssa, taannut sen, että Karjalan laulajien lauluja on pantu muistiin, äänitetty ja tutkittu. Parhaat heistä ovat saaneet runsaasti julkisuutta paitsi tiedotusvälineissä myös taideteoksina ja patsaina arkistokaappien päällä. Marinaa ja Stepanieta

tarkastellessa on kuitenkin helppo huomata, että avain heidän tulkintaansa ja toisaalta tuntemaansa perinteeseen löytyy niistä kertomuksista, joilla he kommentoivat esittämiään lauluja. Nämä kertomukset sitovat perinteen heidän omaan elämänsä ja omiin valintoihinsa. Miten muut viimeiset runonlaulajat mahtoivat kokea oman roolinsa? Antoiko rooli heille mahdollisuuksia kertoa oman elämän tarina, omasta näkökulmasta? Vai antoiko rooli heille tehtävän – ja sanat suuhun? Missä määrin tallentajat ja kerääjät kiinnittivät huomiota yksittäisten laulujen henkilökohtaiseen merkitykseen – siihen syyhyn, miksi laulaja halusi niitä laulaa ja muistaa?

Olen miettinyt myös sitä, missä määrin rooli on antanut meille perinteen kerääjille ja tutkijoille tehtävän – ja sanat suuhun? Lotte Tarkka luonnehtii kansallisromantiikan motivoimaa perinteenkeruuta monimutkaiseksi vallan ja romantiikan punokseksi, jossa sivistyneistö siirsi omaan kulttuuriinsa ja sen symbolisen vallan keskiöön osia toisen yhteiskuntaluokan, lukutaidottoman rahvaan perinteestä.

Hän myös osoittaa, millä tavalla eräs laulaja, Smöt kyn Riiko, oli tietoinen keruutilanteen luonteesta ja miten hän kommentoi kerääjän näennäistä ylivaltaa ja kirjavuutta. (Tarkka 1999, 69–71; aiheesta myös Fingerroos 2004, 156–163.) Senni Timonen puolestaan toteaa: ”Pienikin elävän minän suusta pulpahtava lausahdus voi olla avain ymmärrykseen siitä, miten kollektiivinen lyyrinen minä syttyy elämään, välähtää ja samalla sammuu, puhuu ainutkertaisessa ja katoavassa hetkessä ja seuraavassa häviää taas kollektiivisuuden hämärään.” (Timonen 1995, 137; ks. myös Timonen 2004.)

Pienet kertomukset ovat tärkeitä, koska niiden kautta voi löytyä kertojan elämäkokemusten pohjalta muotoutunut oma tulkinta. Vain etsimällä omaa tulkintaa voimme vapautua eksootisuudesta tai kaihomielisen tulkintatraditiomme painosta. Tiedämme sen, että perinne on ollut Karjalan naisille merkittävää. Mutta tiedämmekö sitä, mitä he ovat sen avulla kertoneet omasta elämästään – oman elämänsä subjekteina. Jo Marinan ja Stepanien viitekertomukset esittämistään lauluista osoittavat sen, miten paljon tulkintamahdollisuuksia heidän tuntemansa perinne heille antoi. Ei ollut sattumanvaraista tai vain perinteen yhteisöllisyydellä selitettävissä, mitä ja miksi he halusivat kuulijoilleen esittää.

TUTKIJAN VAIKEAT VALINNAT

Marinan, Stepanien ja Oljonan tarinoihin sisältyy monia vaikeita kysymyksiä, jotka pakottavat pohtimaan tutkijan etiikkaa. Kiinnostus perinteeseen ja kertojan repertoariin voi viedä yksilöiden ja sukujen kaikkein kipeimpien kysymysten äärelle: salaisuuksiin, joita läheisimmät eivät tunne.

Vaikka tutkimusta aloittaessani kuvittelin olevani itsenäinen toimija, huomasin pian, että sekä aiheeni että oma asemiani tutkijana asettuvat osaksi suurta kokonaisuutta. Siinä kokonaisuudessa risteilevät tutkimushistoria, oman sukuni historia ja tutkimuskohteeni sukuhistoria. Ja vielä paljon, paljon muuta. On vaikea sanoa, mistä kaikki on alkanut.

Varmaa on kuitenkin se, että Marina Takalon päätyminen tutkimuksen kohteeksi ja osaksi edelleen elävää runonlaulaja-kulttia vaikutti merkittävällä tavalla omaan tutkimukseeni, ennen muuta haastateltuuni ja Marina Takalon tyttäreeseen Stepanie Kemovaan. Marinan ja Stepanien kertomukset elämästään myös avasivat, kenties paremmin kuin mikään muu, 1920-luvulla sulkeutuneen rajan vaikutusta ihmisiin, perheisiin ja sukuihin. Se avasi tutkimuksen merkitystä ja runonlaulaja-kultin vaikutusta sekä omaa kansallista historiaamme. Se kertoi siitä vallasta, joka perinteen kerääjällä ja tutkijalla on, kun hän julkaisee aineistoaan. Lisäksi se kertoi siitä, miten vaikeaa, miltei ylivoimaista, on yrittää oikaista syntyynyttä käsitystä monien rajojen takaa. Stepanien taistelu julkaistua sanaa vastaan, oikeudesta omaan historiaan on osuva esimerkki kenen tahansa ihmisen tai minkä tahansa vähemmistön vaikeuksista löytää oikeutus ja mahdollisuus omalle ja itsenäiselle tulkinnalle omasta historiasta.

Jos olisin jättänyt Stepanien hyvin henkilökohtaiset ja kipeät kertomukset omista vaiheistaan tutkimukseni ulkopuolelle, olisin käyttänyt tutkijan valtaa kyseenalaisella tavalla. Julkaisemalla ne tulen kuitenkin kyseenalaistaneeksi hänen äitinsä Marina Takalon myös hyvin henkilökohtaisen ja kipeän kertomuksen. Kun olen lähtenyt tähän prosessiin mukaan, en voi enää jättäytyä sen ulkopuolelle. Olen osallinen, tahdoin tai en. Stepaniella oli omat syynsä kertoa minulle tarinansa. Minulla pitäisi olla hyvä syy jos jättäisin hänen tarinansa kertomatta.

Tutkimukseni kohteena ovat kertomukset rajoista ja identiteeteistä. (Vrt. Aro 1996, 51.) Mielestäni ne kaikki ansaitsevat tulla kerrotuiksi ja tutkituiksi. Mutta tässä tutkimuksessa on monta puolta, jotka kaikki täytyy ottaa huomioon. On tutkijat ja tutkitut, on Karjala ja Suomi, on tradition paino ja taistelu sitä vastaan.

VIITTEET

1. Lisäksi tein yksin yhden matkan Kemiin tammikuussa 1992. Näillä matkoilla saadun aineiston lisäksi käytössäni on ollut Sandra Stepanovan ja Nina Lavosen kokoama aineistoa (SK 4–5, Kiestinki, 1990) sekä Stepanien itse äänittämä kasetti (SK 3, Kiestinki, 1990). Tarkemmin ks. Hyry 1994, 138–142.
2. Eri sukupolvien yhteisestä kenttätöystä tai tutkimustyöstä on käsitykseni mukaan kirjoitettu vähän. Elina Haavio-Mannila kirjoittaa aiheesta artikkelissaan (1997). Hänen käsittelemissään teemoissa on paljon tuttua. Vaikka aiheesta on kirjoitettu vähän, olen useamman kerran keskustellut siitä “kohtalotovereiden” kanssa.
3. Näitä vaiheita on kuvattu myös artikkeleissa Hyry 2000 ja Pentikäinen 2003.
4. Kysymyksessä oli teos *Suomen Kansan Vanhat Tarinat*, jota ei kuitenkaan saatu julkaistua.
5. Tarkoitan tässä Stepanien veljeä Olavi Takalaa, joka oli usein läsnä.
6. Juha oli haastatellut häntä Marinan Takalon poikana. Itse olin haastatellut häntä pro graduani varten Kemissä asuvana Karjalan pakolaisena.
7. Pekka Zaikov oli entuudestaan tuttu. Hän esitteli meille matkalla työtään vienan

kielen hyväksi. Vastikään oli julkaistu mm. vianan kielineen aapinen.
8. ”For a narrative researcher the question *what happened* is not as important as *how these events are thought to have happened*.” (Jaago 2002, 406.)

TUTKIMUSAINIISTOT

Arkistot:

KANSALLISARKISTO (KA)

— VPAK:n kokoelma. Rajaviranomaisen paperi.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN ÄÄNTEARKISTO (SKSÄ).

— MT: Marina Takalon haastattelut A 557/26; A 560/16.

— OS: Olga Salmen haastattelut 2/1: 9-10, 2/1:12–14.

— SK: Stepanie Kemovan haastattelut 1/50; 1/77; 1/129; 3; 4-5; 5/57; 5/58; 6/43: 6/45.

— Juha Pentikäisen haastattelu 19.4.2004.

TURUN YLIOPISTO, KULTTUURIEN TUTKIMUKSEN LAITOKSEN ARKISTOT (IKU).

— 66/38:2. Marina Takalon haastattelu.

Lehdet:

— *Kotimaa* 28.2.1992.

— *Vapaa Karjala* 16.3.1922.

Opinnäytetyöt:

HYRY, KATJA 1994. *Rajakansan historia ja historian kokijat. Vianankarjalaisten vaiheet 1900-luvulla*. Uskontotieteen ja folkloristiikan lisensiaatintyö. Helsinki: Helsingin yliopisto.

TARKKA LOTTE 1990. *Epiikan maailma. Vianalaiskylän runokulttuuri symbolisena systeeminä*. Folkloristiikan lisensiaatintyö. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Valokuvat:

— Katja Hyryn kokoelmat.

KIRJALLISUUS

ARO, LAURA 1996: *Minä kylässä. Identiteetikertomus haastattelututkimuksen folklorena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 650. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

FINGEROOS, OUTI 2003: Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. – *Elore* 10(2) [online] < http://cc.joensuu.fi/%7Eloristi/2_03/fin203c.html > [2.8.2005.]

- 2004: *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAAVIO-MANNILA, ELINA 1997 *Isä ja käsiäläni.* – Roos, J. P. & Rotkirch, Anna (toim.), *Vanhemmat ja lapset. Sukupolvien sosiologiaa.* Helsinki: Gaudeamus.
- HAAVIO, MARTTI 1943: *Viiimeiset runonlaulajat.* Porvoo: WSOY.
- HYRY, KATJA 2000: *Luonnos tutkijan kuvaksi.* – Holm, Nils G. & Kilpeläinen, Hannu & al. (toim.), *Ethnography is a Heavy Rite. Studies of Comparative Religion in Honour of Juba Pentikäinen.* Religionsvetenskapliga skrifter: 47. Åbo: Åbo Akademi.
- JAAGO, TIJU 2002: *Family Narrative as Reverberator of History.* – Jaago, Tiiu & Koiva, Mare & Käsna, Kairika (eds.), *Lives, Histories and Identities. Studies on Oral Histories, Life- and Family Stories.* Tartu: University of Tartu.
- KUUSI, MATTI 1985: *Obituksia.* Helsinki: Otava.
- LEHTIPURO, OUTI 2003: Voiko perinnettä kerätä? – Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla & Knuuttila, Seppo (toim.), *Tutkijat kentällä.* Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAASI, ANSSI 2002: Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa. – Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne (toim.), *Eletty ja muistettu tila.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PELTONEN, ULLA-MAIJA 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työvän muistelu-kerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 657. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PENTIKÄINEN, JUHA 1971: *Marina Takalon uskonto.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 299. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2003: Kenttätöystä elämäntapa. – Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla & Knuuttila, Seppo (toim.), *Tutkijat kentällä.* Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PENTIKÄINEN, KATJA 1991: Pakolaisen uskonto: Tutkimuskohteena Itä-Karjalan pakolaiset. – *Ortodoksia* 41: 57–71.
- PURMONEN, VEIKKO 1986: *Arkkipiispa Hermanin elämä. Ortodoksisen kirkon vaiheita Virossa ja Suomessa.* Kuopio: Ortodoksisten pappien liitto.
- SIKALA, ANNA-LEENA & ULJASEV, OLEG 2003: Maailmojen rajalla. – Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla & Knuuttila, Seppo (toim.), *Tutkijat kentällä.* Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TARKKA, LOTTE 1999: Smötkyn Riiko - mikrohistoriallinen kertomus vienalaistietäjän elämästä ja runoudesta. – Laaksonen, Pekka & Mettomäki, Sirkka-Liisa (toim.), *Tuulen jäljillä.* Kalevalaseuran vuosikirja 77–78. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TIMONEN, SENNI 1995: Sissoset lyyrikkoina. – Aho, Jorma & Jetsu, Laura (toim.), *Runojen ranta. Mekerijärven Sissola.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 626. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2004. *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen lyriikkaan.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 963. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KATJA HYRY

VIRTARANTA PERTTI 1993. – Yli-Paavola, Jaakko (toim.), *Kynällä kylmällä – kädellä lämpimällä. Muistiinpanoja tapauksista ja tapaamisista / Pertti Virtaranta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 582. Helsinki. [Valokuvat Helmi ja Pertti Virtaranta]

**FL Katja Hyry on opinto-ohjaaja ja katsomusaineiden opettaja Itäkeskuk-
sen lukiossa. Hän tekee väitöskirjaa folkloristiikan laitokselle Helsingin yli-
opistossa.**